

УДК 94:339.9(497.1:47+57)"1945/1947"(093.2)

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2018.1.rak.55-79>

Оригинални научни рад

Примљен: 8. 5. 2017.

Прихваћен: 22. 12. 2017.

Александар РАКОЊАЦ

alexius.celticus@gmail.com

Обнова старих и успостављање нових трговинских односа (1945–1947) – Југославија, СССР и државе „народне демократије“*

Апстракт: У раду ћемо приказати успостављање економских односа Југославије са СССР-ом и земљама које су после Другог светског рата ушле у непосредну совјетску сферу утицаја. Првих послератних година, док се читава Европа налазила у периоду привредне обнове, Југославија је настојала да обнови билатералне трговинске уговоре са предратним партнерима. У склопу укупних привредних односа са светом, идеолошка блискост са СССР-ом и државама „народне демократије“ одредила је путеве југословенске поратне економске сарадње. Велика трговинска преоријентација према Истоку, скопчана са свакодневним привредним тешкоћама, диктирала је посебне облике спољнотрговинске размене који су се одвијали путем клиринга.

Кључне речи: Југославија, СССР, државе „народне демократије“, трговински односи, клиринг

Југословенски спољнотрговински односи са иностранством дивергирали су у два правца по завршетку рата. Први се заснивао на клирингу и он је био својствен за размену која се одвијала са земаља

---

* Чланак је резултат рада на пројекту *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту: унутрашњи развитак и положај у европској/светској заједници* (N° 47027), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

совјетске „орбите“, потоњим државама „народне демократије“.¹ Други је био заснован на слободном девизном плаћању и поштовању законитости светског тржишта, карактеристичном за размену са државама Запада које су имале капиталистичко друштвено уређење.² Иако су западне државе инсистирале да се спољнотрговинска размена спроводи девизним плаћањем, у сложеној економској ситуацији у којој се свет налазио после рата, то није било изводљиво.³

Почетак првог правца односа може се пратити још од краја 1944. када су се јединице НОП и Црвене армије спојиле у Србији и када је започело снабдевање Југословенске армије (ЈА) наоружањем и храном из СССР-а.⁴ Крај рата пред Привремену владу изнео је питање успостављања размене са иностранством. Међутим, пошто међусобни паритет валута због перманентне инфлације није могао бити одређен током 1945. године, самим тим је и питање уређења платног промета остављено за повољнију прилику. Уместо тога, склапани су билатерални краткорочни споразуми о робној размени на бази компезација, а међу првим са СССР-ом и Албанијом. За цене су узете оне из 1938. године са повећањем за поједине артикле у складу са номиналним вредностима на светском тржишту. Са Румунијом је посредством фирме „Цифик“ закључен компензациони посао са утврђеним количинама и врстама робе, које је требало да се узајамно испоручују. Обим размене износио је укупно 36 милиона динара. У случају Бугарске, увоз се првих месеци одвијао путем специјалних испорука које је Бугарска била обавезна да изврши, док

-
- 1 О феномену држава „народне демократије“ видети: Branko Petranović, Sava Dautović, *Jugoslavija, velike sile i balkanske zemlje 1945–1948, Iskustvo „narodne demokratije“ kao partijske države*, (Beograd: Istorijski institut Crne Gore, 1994); Marija Obradović, „Narodna demokratija“ u Jugoslaviji 1945–1952, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995), 17–27; Mark Mazover, *Mračni kontinent, Evropa u dvadesetom veku*, (Beograd: Arhipelag, 2011), 272–296; Татьяна В. Волокитина, Галина П. Мурашко, Альбина Ф. Носкова, *Народная демократия: миф или реальность? Общественно-политические процессы в Восточной Европе 1944–1948. гг.*, (Москва: Наука, 1993).
  - 2 Vladimir Pertot, *Ekonomika međunarodne razmjene Jugoslavije, Analiza razdoblja između 1919. i 1968. godine*, I–II, (Zagreb: Informator, 1971), I/109–110.
  - 3 Ivan T. Berend, *Ekonomska istorija Evrope u XX veku, Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije*, (Beograd: Arhipelag, 2009), 221–223.
  - 4 Nikola B. Popović, *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988), 187–220; Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992), 643–645; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988, Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*, (Beograd: Nolit, 1988), 325.

су са Чехословачком и Пољском склопљени одређени компезациони послови мањег обима.⁵

Још пре завршетка Другог светског рата Југославија је имала сталне трговинске изасланике у иностранству. Трговинска изасланства су успостављена у Москви, Прагу и Софији. У Румунији и Пољској су у оквиру амбасаде успостављена трговинска одељења, док се у Мађарској налазила и делегација за репарације. Ова изасланства су испитивала могућности пласмана робе, достављала податке о могућностима набавки из иностранства, редовно слала извештаје о економској ситуацији из земље у којој су се налазила, пратила спровођење размене уговорених контингената и на одређени начин су била најчвршћа спона спољне трговине. ФНРЈ је кроз ова трговинска изасланства хтела да појача динамику размене у времену када су могућности транспорта биле ограничене, а потребе брзе обнове земље примарне.⁶

Заокрет који је направљен на спољнополитичком плану, у односу на стање пре рата, чвршћим ослоном на Совјетски Савез, одразио се и у домену спољне трговине.⁷ Док су пре рата главни спољнотрговински партнери Југославије били Немачка, Италија и Аустрија са 51%⁸ удела у укупној размени са иностранством, дотле је само размена ДФЈ са СССР-ом током 1945. године чинила 60,1%. Земље „народне демократије“ од преосталог дела заузимале су 18,2% југословенске робне размене са иностранством. Трговинска сарадња са Албанијом износила је 1,5%, Бугарском 7,5%, Мађарском 2,5%, Румунијом 5,4%, Чехословачком 2,75% и Пољском 0,1%. Трговинска сарадња са СССР-ом и земљама „народне демократије“ обухватала је 78,3% укупне размене, што јасно сведочи о „великом прелому“ у сфери економских

5 Архив Југославије (АЈ), Канцеларија Маршала Југославије (КМЈ), 836/III-2-д/4, Кратак извештај управе спољне трговине о стању трговинских односа и робног промета Југославије са иностранством, 1945. године, 1-2; Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat, Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*, (Beograd: Arhipelag, 2014), 67.

6 АЈ, КМЈ, 836/III-2-д/4.

7 Бранко Петрановић, *Југославија на размеђу (1945–1950)*, (Подгорица: ЦАНУ, 1998), 461.

8 *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1954), 216.

односа Југославије са државама средње Европе непосредно по завршетку рата и окретању према „најближем идеолошком“ савезнику.⁹

Средином године СССР је на листи спољнотрговинских партнера „испливао“ на прву позицију, снабдевајући ФНРЈ мноштвом неопходних производа, од сировина за металну индустрију до лекова, одеће и нафтних деривата који су предњачили.¹⁰ Извоз у СССР током 1945. није успео да покрије увоз, па је дефицит трговинског биланса износио 257 милиона динара у првих једанаест месеци. Последњи месец је смањило разлику па је дефицит спао на 211 милиона динара. Совјетски Савез је постао најзначајнији спољнотрговински партнер са 796 милиона динара међусобне размене. Извозили су се деривати винове лозе, зрело вино, шира и вињак, те стакло за прозоре и сирово олово. Са друге стране, из СССР-а су увожене сировине за текстилну индустрију, памук и вуна, полуфабрикати од гвожђа, алуминијума и азбеста, затим кухињска со, уље за подмазивање, хартија за штампање и напослетку производи совјетске кинематографије.¹¹

Мандат који је Коминтерна у освит Другог светског рата поделила Комунистичкој партији Југославије да организационо уједини потпуно идеолошки расцепкане групе албанских комуниста, уродио је током изразито тешких ратних околности великим успехом. Тесна сарадња остварена на пољу организације албанске партије и војних формација албанских партизана, приближавањем краја рата еволуирала је и у блиску међудржавну сарадњу. Две владе су у Београду 20. фебруара 1945. године потписале војни споразум и споразум о размени привредних добара. Економским споразумом срушене су царинске баријере, чиме је дат подстицај подизању оби-

9 *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948 i 1949. godinu*, (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1953); АЈ, КМЈ, 836/III-2-6/3, Статистички преглед државног статистичког уреда о резултатима спољне трговине Југославије по месецима у 1945. години, 12; Слободан Селинић, „Југославија, СССР и источноевропске земље 1944–1948“, *Ослобођење Београда 1944. године*, зборник радова, ур. Александар Животић, (Београд: ИНИС, 2010), 393–394; Момир Нинковић, „Успостављање и одвијање редовних економских односа између Југославије и Совјетског Савеза 1945. године“, *1945. крај или нови почетак?*, зборник радова, ур. Зоран Јањетовић, (Београд: ИНИС и Музеј жртва геноцида, 2016), 498–523.

10 АЈ, КМЈ, 836/III-2-д/1, Пропратно писмо министарства трговине и снабдевања управе спољне трговине Председништву владе којим се достављају прегледи приспеле и испоручене робе до 30. 6. 1945 (17. јул 1945. године), 16–22.

11 Исто, 12–23; *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948 i 1949. godinu*.

ма међусобне размене. Албанска страна се том приликом обавезала да ће Југославији испоручивати нафту, нафтне деривате, вуну и маслиново уље, а југословенска страна је гарантовала испоруку пшенице, кукуруза и шећера.¹²

Скромни почеци економске сарадње две земље брзо су подигнути на виши ниво. Катастрофална економска ситуација у Албанији допринела је да покровитељство КПЈ над КП Албаније прерасте у покровитељство југословенске државе над Албанијом.¹³ У овако хаотичној ситуацији Југославија се трудила да што више изађе у сусрет Албанији, па су склопљени посебни трговински уговори о извесним артиклима. Југославија се обавезала на куповину свих вишкова петролејских производа, 2.000 тона битумена током 1945–1946. године, 200 тона асфалта, 5.000 тона соли, 50 тона стакла и на различите компензационе уговоре као што су размена 30 тона пасуља за 60 тона соли. Поред овога, општим клириншким трговинским споразу-

12 Александар Животић, *Југославија, Албанија и велике силе*, (Београд: Архипелаг, 2011), 99–120.

13 О тешкоћама у којима се тада налазила најнеразвијенија држава Европе, најбоље сведочи чињеница да су од укупно 73 фабрике које је Албанија имала 23 биле тешко оштећене и потпуно уништене, а од осталих 50 готово да није постојала ниједна којој нешто није недостајало било од опреме, сировина или стручног кадра (Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), 1945, Политичка архива (ПА), Албанија, ф. 1, 6874, Политички извештај МИП о Албанији бр. 3, Индустрија (25. септембар 1945. године), 153–157). Све то је довело до велике незапослености младе и сићушне радничке класе која је износила 40%, а имајући у виду да је она бројала укупно 30 хиљада претежно неквалификованих радника, намеће се закључак да се Албанија, плодном земљом сиромашна и аграрно пренасељена земља, суочавала са огромним социјалним притиском. Епидемија глади харала је највећим делом земље, а транспорт је био у потпуном колапсу. Галопирајућа инфлација потпуно је дестабилизovala цене на тржишту, па је влада прибегла максимирању цена, што је са друге стране навело трговце да одговоре скривањем робе. Црна берза и шпекулација су цветале. Да би донекле ублажила тешку друштвену и економску ситуацију, Албанија је, следећи југословенски пример, кренула да конфискује имовину окупатора и њихових сарадника, главне гране индустрије, велике беговске поседе и извршена је национализација банака. Неразвијени финансијски систем је реформисан увођењем непосредних пореза, који су дотада били потпуна непознаница у албанским финансијама. Оснивају се потрошачке кооперативе, уводи се дељење прописаних дневних следовања путем тачкица, а основана је и Централна установа за нагомилавање жита како би се обезбедило равномерно снабдевање становништва (ДАМСПРС, 1945, ПА, Албанија, ф. 1, 6874, Политички извештај МИП о Албанији бр. 3, Финансије и трговина (25. септембар 1945. године), 147–150).

мом, који је садржао клаузулу највећег повлашћења, текла је редовна робна размена између две земље. Она је због проблема транспорта наилазила на честа кашњења у испорукама, а додатни проблем је представљала и географска „одсеченост“ Албаније, као и недостатак саобраћајница. Стога су два главна правца размене ишла копном преко Охрида и морским путем од Драча, Валоне и Љеша до југословенских лука на Јадрану. Поред наведених артикала, Југославија је из Албаније увозила дуван, козе, сапун, осталу ситну стоку која је претходно поклана због велике суше која је погодила Албанију, маслине и руду хрома, а извозила је цереалије, пиварски јечам, шибице, цемент, карбид, цигарет папир и кравље коже.¹⁴ Укупан обим размене током 1945. износио је око 19 милиона динара са превагом увоза из Албаније на рачун извоза.¹⁵

Средином године јављају се и први неспоразуми поводом плесничавог и поквареног кукуруза и пшенице који су у једном од контингената стигли у Албанију,¹⁶ па је албанска влада због хитних потреба у житу ступала у директну размену са совјетским бродовима који су упловљавали у албанске луке натоварени пшеницом, предајући као противвредност кожу ситне стоке и дивљачи.¹⁷ У септембру је Албанија склопила споразум са СССР-ом, којим је обезбедила снабдевање житом и совјетске техничке стручњаке за нафтну индустрију и рударство. Заузврат је Албанија требало да испоручује суво воће, дуван, бакар, хром и нафту.¹⁸ На овакав потез албанске владе утицала је највећим делом инвазија скакаваца у пределу Скадарске Малесије и Ђирокастра, два највећа и једина житоносна региона, чији су усеви до краја уништени. Југословенска страна је сматрала да се овим изиграва претходно склопљени споразум између две земље.¹⁹ Постепено хлађење односа допринело је да се у југосло-

14 ДАМСПРС, 1945, ПА, Албанија, ф. 1, 6874, Политички извештај МИП о Албанији бр. 3, Финансије и трговина, Трговинска размена са Југославијом (25. септембар 1945. године), 151-153.

15 АЈ, КМЈ, 836/III-2-6/3, Статистички преглед државног статистичког уреда о резултатима спољне трговине Југославије по месецима у 1945. години, 12.

16 ДАМСПРС, 1945, ПА, Албанија, ф. 1, 2719, Деспеша Д. Гојковића МИП (28. јула 1945. године), 241.

17 ДАМСПРС, 1945, ПА, Албанија, ф. 1, 4749, Извештај о директној совјетско-албанској размени (27. септембар 1945. године), 336-337.

18 Ричард Џ. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, (Београд: Слио, 2003), 73-74.

19 ДАМСПРС, 1945, ПА, Албанија, ф. 1, 6874, Политички извештај МИП о Албанији бр. 3, Пољопривреда (25. септембар 1945. године), 161.

венском државном врху створи представа о нестанку албанског одушевљења за братство са народима Југославије, као и о „гурању под тепих“ захтева за стварање федерације и брисање граница. Југославија је замерала Албанији на томе што недовољно цени економску и стручну помоћ коју јој Југославија пружа.²⁰ Међутим, ово није озбиљније пореметило односе на релацији Београд–Тирана, већ је због компликација у односима са Грчком додатно учврстило односе две државе, а тешкоће су разрешене фебруара 1946. године после Петог пленума ЦК КП Албаније, када се партијска линија поново вратила на пројугословенски колосек.²¹

До потписивања споразума о робној размени са Чехословачком крајем новембра 1945, размена две земље се кретала у малом опсегу од свега 17 милиона динара. Овај споразум је омогућио да се међусобна размена увећа за чак 35 пута. Југославија је у Чехословачкој набављала кокс, пољопривредне, индустријске, рударске и саобраћајне машине, сировине за индустрију, инфраструктурни материјал, разне алате и друге производе чехословачке индустрије, а извозила је воће, воћне прерађевине, вино, ракију, техничко дрво, кожу, црева од стоке, руду бакра, олова, цинка, хрома и др.²² Југосло-

---

20 Božica Slavković, „Jugoslovensko-albanski ekonomski odnosi 1945–1948. Planovi i saradnja“, *Istorija 20. veka* 1/2012, 133–134.

21 Животић, *Југославија, Албанија и велике силе*, 132. - Без обзира на трзавице у међусобним односима, Југославија је прослеђивала робу од Унре (UNRRA) Албанији због тога што јој је одобрено свега 2% робе намењене Балкану, а и тако мале испоруке намењене Албанији често су касниле и обиловале разним недостацима. Тако је током лета за потребе јесењег орања од Унре поручено 190 трактора, а испоручено је свега 25 и то без плугова. Ови трактори били су потпуно неупотребљиви за јесење орање, а тиме је директно угрожена сетва озиме пшенице за наредну 1946. годину (ДАМСПРС, 1945, ПА, Албанија, ф. 1, 6874, Политички извештај МИП о Албанији бр. 3, Пољопривреда (25. септембар 1945. године), 161–162). Слично незадовољство испољавала је и Југославија, јер јој је за месец мај и јун одобрено свега 9.500 тона пшенице, док је Грчком за исти период одобрено 482.000 тона. Када је совјетски представник при Унри Иљушенко поставио питање „зашто је то тако“, одговорено му је да су југословенска пристаништа мала да приме веће испоруке, те да су луке у Солуну и Пиреју једино довољно простране да прихвате велике количине робе (ДАМСПРС, 1945, ПА, САД, ф. 3, 2334, Извештај амбасаде у Лондону МИП о раду Еврпског Савета UNRRA у Лондону (јул 1945. године), 130–137).

22 ДАМСПРС, 1945, ПА, Чехословачка, ф. 7, 7423, Извоз из Југославије у Чехословачку и увоз из Чехословачке у Југославију (28. новембар 1945. године), 58–60; Слободан Селинић, „Старо савезништво и нова искушења: југословенско-чехословачки односи 1945–1948“, *1945. крај или нови почетак?*, 560.

венска страна је водила рачуна да увози искључиво ствари које ће допринети брзој „еманципацији“ сопствене индустрије путем освајања технолошке базе. На том послу од великог значаја за југословенску привреду била је техничка помоћ и сарадња са чехословачким индустријским гигантима. Сарадња је требало да иде у смеру изградње тешке индустрије, али због објективних потешкоћа планирано је да у почетку предност буде дата средњој машинској индустрији. На прво место у обзир су долазиле индустрије: аутомобилских, саобраћајних и пољопривредних машина, индустрија машина алатљика, инсталација прехранбене индустрије (нпр. хладњаче), индустрија грађевинских и рударских машина и инсталација.²³ Југославија је покушавала да реализује споразуме о набавкама које су током рата фирме са подручја бивше Краљевине Југославије склапале са фабрикама Протектората Чешке и Моравске. Број таквих фирми није био занемарљив, као ни цифре које су уплатиле ради набавки машина, инсталација, алата и других потроштина за потребе продукције.²⁴

Почетком септембра 1945. уследила је посета југословенских експерата чехословачким предузећима, где су испитивани стање и могућности индустрије. Том приликом југословенски стручњаци су обишли фабрику „Škoda“ у Плзењу, „Češkomoravske strojirni“ у Прагу, железару „Poldi“ у Кладну, „Ringhofer zavode“ у Татри, фабрике „Beher“ у Роудњици и „Červinka“ у Челаковицама за израду пољопривредних машина и на крају фабрику машина алатљика „Volman“ такође у Челаковицама. Чехословачка страна се тада понела са пуно обзира према југословенским потребама, па су склопљени и први споразуми са чехословачким индустријским гигантима. У преговорима са „Češkomoravskom strojirni“ уговорена је испорука полуфабриката за израду 300 камиона РН-13 (Прага) у Раковици и то у количинама од 50 теретних гарнитура месечно почев од децембра 1945. године.²⁵

23 АЈ, Министарство индустрије ФНРЈ (МИФНРЈ), 17-118-119, Реферат у вези трговачког уговора са Чехословачком по питањима индустрије (30. августа 1945. године).

24 АЈ, МИФНРЈ, 17-118-119, Списак инсталација које треба да изврше поједине чехословачке фирме на основу већ извршених поруџбина (1945. година).

25 АЈ, МИФНРЈ, 17-118-119, Извештај експерата делегације за трговинске преговоре са ЧСР др инж. Иве Херцигоње и инж. Димитрија Маглића (22. новембар 1945. године).

Настојања Југославије да склопи споразум баш са чешким гигантом била су одређена предратном сарадњом.²⁶ Послератна обнова сарадње диктирана је не само потребама војске него и привреде, па су самим тим захтеви за бројем камиона били далеко већи. Због тога је, поред фабрике у Раковици која је била већ специјализована за продукцију овог типа камиона, одређено да се фабрика авио делова у Марибору трансформише у фабрику камиона. „*Češkomoravska strojirni*“ је упутила своје стручњаке у Југославију како би помогли изградњу аутоиндустрије, а ставила је на располагање и делове свог машинског парка, и потом се чехословачка страна обавезала да ће извршити и набавку остатка неопходних машина. Делегација је током свог боравка у Чехословачкој успела да склопи још и уговоре о испорукама за потребе индустријализације са железаром „*Poldi*“ из Кладна и фабриком „*Škoda*“ из Плзења.²⁷

Економска ситуација у Пољској била је изразито тешка. У великим градовима, где су се налазила индустријска постројења, ситуацију је компликовао недостатак транспортних средстава, јер су Совјети на име ратне штете током свог продора ка Немачкој готово све вагоне и локомотиве отпремили назад у Совјетски Савез за потребе обнове своје девастиране привреде. Лимитираност извоза, како у остале земље с којима је Пољска трговала тако и у удаљену Југославију, била је узрокована недостатком транспортних средстава, као и огромним људским и материјалним жртвама. То се одразило и на размену две земље током 1945, у којој је удео размене износио 0,1% од укупне размене Југославије са иностранством.²⁸

26 У склопу изградње аутомобилске индустрије за потребе одбране земље, влада Краљевине Југославије донела је јануара 1939. године одлуку да, од десетак аутомобилских фабрика из целог света које су понудиле лиценцу за израду аутомобила, изабере „*Češkomoravsku Kolben-Danjek*“ из Прага и њен модел теретњака РН-8. Тип камиона РН-8 израђиван је у фабрици „Индустрија мотора а. д.“ из Раковице, док је каросерија прављена у предузећу „Јасеница а. д.“ у Смедеревској Паланци. Међутим, како је фабрика подигнута у сам освит Другог светског рата, она није стигла да испоручи потребане камионе војсци која је покушавала да изврши моторизацију својих снага у складу са стандардом савезница из Мале антанте. Далибор Денда, „Војни фактор и изградња фабрике аутомобила у Краљевини Југославији“, *Токови историје* 3–4/2008, 19–26.

27 АЈ, МИФНРЈ, 17–118–119, Извештај експерата делегације за трговинске преговоре са ЧСР др инж. Иве Херцигоње и инж. Димитрија Маглића (22. новембар 1945. године).

28 ДАМСПРС, 1945, ПА, Пољска, ф. 25, 7644, Извештај о ситуацији у Пољској за октобар и новембар 1945. године (1. децембар 1945. године), 164–165.

Са Бугарском и Румунијом ствар је стајала знатно друкчије. Суседна Бугарска, током рата на страни сила Осовине, учествовала је у окупацији источних и јужних делова Југославије. Иако је под налетом јужног крила Црвене армије бугарска влада покушала да мирно пређе на страну антихитлеровске коалиције, СССР је 5. септембра 1944. објавио рат Бугарској, а совјетске дивизије прешле су Дунав већ 8. септембра. У Софији је извршен државни удар наредног дана, а Ослободилачки фронт је без отпора и капи крви преузео власт у Бугарској и преко ноћи се сврстао на страну антифашистичке коалиције.²⁹

Ослобођењем Југославије почела је трговинска сарадња са Бугарском, а бугарска влада успела је тада да наметне модел према коме је размена функционисала преко транспортне куће за експедовање транзитне и бугарске робе у Југославију. Бугарска је често злоупотребљавала свој положај транзитне земље преко које су ишли делови југословенских набавки из СССР-а. Исто тако је покушавала да Југославији по високим ценама „утрапи“ производе који су били далеко испод свих важећих стандарда. Југословенска страна се често жалила на овакво понашање, јер је сматрала да је Бугарска из рата изашла без великих материјалних последица по своју привреду, па је самим тим могла да задовољи основне стандарде производње.³⁰ То је утицало на смањење увоза широког асортимана бугарских производа и фокусирање искључиво на увоз свиња, дувана, чокота винове лозе и на првом месту мрког и каменог угља. Питање снабдевања угљем било је ствар посебног договора, такозваних „специјалних испорука“ на које се Бугарска обавезала, без обзира на који би начин оне биле плаћене. То се може тумачити жељом бугарске владе да у неком виду „окаје грехе“ за учешће у рату на страни Немачке и у окупацији делова Југославије. Али, већ од новембра, са престанком бугарског кредитирања рудника каменог угља „Вршка Чука“, који се налазио непосредно уз границу и који је и пре рата угаљ извозио искључиво у Југославију због скупог транспорта, јавили су се први проблеми у економским односима. Они су се додатно искомпликова-

29 Андреј Пантев и други, *Историја Бугарске*, (Београд: Clio, 2008), 332-333, 348-349.

30 ДАМСПРС, 1946, ПА, Бугарска, ф. 15, 14158, Преглед економске сарадње Бугарска-Југославија од маја 1945. до новембра 1946. године (новембар 1946. године), 1.

ли почетком 1946,³¹ али када се подвукла црта и сабрали рачуни за 1945. годину, уочило се да је Југославија увезла из Бугарске робу у висини од 138 милиона динара, а извезла у вредности од свега пет милиона. Ова „огромна“ разлика сасвим сигурно је у очима Бугара будила сумњу да Југославија искоришћава Бугарску „кажњавајући“ је за њене „прошле грехе“, али стварни разлог лежао је у ограниченим могућностим југословенског извоза током 1945.³²

Односи са Румунијом одвијали су се посредством фирме „Cifik“, са којом је Југославија прво прецизно дефинисала врсту и количине робе које ће размењивати. Укупан обим размене од 36 милиона динара, који је уговором закључен, брзо је премашен.³³ Нафта, бензин и остали нафтни деривати били су од посебног значаја за функционисање привреде, а како је Румунија била један од највећих европских произвођача нафте и Југославији суседна земља, увоз је природно примарно ишао из тог правца. Југославија је првобитни договорени лимит од 18 милиона динара „пробила“ чак пет пута,³⁴ а крајем јула румунска страна је једном приликом и обуставила испоруке док се не подмире дугови, на шта је југословенска страна одговорила апелом Совјетском Савезу да испослужује код румунске владе да се дотадашња пракса настави, што је СССР успешно урадио, презевши обавезу да Румунима надокнади југословенски дуг својом нафтом, и испоруке су потом настављене.³⁵ Увоз нафте и њених деривата током 1945. достигао је цифру од 103 милиона динара, док са три милиона динара извоза у Румунију до краја 1945. ДФЈ није испунила ни шестину уговорене извозне квоте.³⁶

Стање трговинског биланса ни са Мађарском није стајало знатно боље, мада је обим размене био знатно мањи и кретао се до 50 милиона динара, од чега је Југославија увезла из Мађарске арти-

---

31 Исто, 2.

32 АЈ, КМЈ, 836/III-2-6/3, Статистички преглед државног статистичког уреда о резултатима спољне трговине Југославије по месецима у 1945. години, 12; Petar Dragišić, *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944-1949*, (Beograd: INIS, 2007), 50.

33 АЈ, КМЈ, 836/III-2-д/4, Кратак извештај управе спољне трговине о стању трговинских односа и робног промета Југославије са иностранством, 1945. године, 1-2.

34 АЈ, КМЈ, 836/III-2-6/3, Статистички преглед државног статистичког уреда о резултатима спољне трговине Југославије по месецима у 1945. години, 12.

35 ДАМСПРС, 1945, ПА, Мађарска, ф. 27, 2810, Порука Пенца упућена В. Срзентићу о румунској обустави нафте Југославији (31. јул 1945. године), 199.

36 АЈ, КМЈ, 836/III-2-6/3, Статистички преглед државног статистичког уреда о резултатима спољне трговине Југославије по месецима у 1945. години, 12.

кала у вредности од 48,5 милиона. Главне ставке увоза биле су камени угаљ, кокс, лим, петролеј, машине за текстилну индустрију и мушки капути. У коначном, Југославија је на концу 1945. забележила трговински дефицит са СССР и земљама „народне демократије“ од око 500 милиона динара.³⁷

Уласком у нову, 1946. годину очекивања државног и партијског врха добила су нови замах. Постепена транзиција ка планирању у оквиру једногодишњег плана производње која је имала за циљ напуштање дотадашњег „стихијског“ концепта управљања, који је обиловало свакојаким импровизацијама и *ad hoc* решењима, требало је да поред драстичног повећања производње строжије дефинише планове набавки и извоза.³⁸ Читав процес реструктурирања привреде одвијао се у времену великог превирања, када је услед поремећаја равнотеже снага изазване Другим светским ратом, Европа почела да поприма све видљивије контуре нових интересних сфера. Балканска и подунавска тржишта до тада су била везана највећим делом за велика тржишта средње Европе, а привредни центри, Италија и пре свега Немачка, давали су тон и ритам економским кретањима од центра ка периферији и обратно. Њиховим сломом, покидане су привредне и политичке везе грађене деценијама уназад, а настали вакуум почео је да попуњава ратни победник, Совјетски Савез, пробијајући тиме економску блокаду и одбацујући аутархични модел економије. Нестанку „тегова са једног таса привредне ваге“ који су држали равнотежу у Европи, значајан допринос дала је и Југославија, која је кроз НОП својим напорима допринела заједничкој победи над нацистичком Немачком. Фактички носиоци одлучивања, југословенски комунисти, током 1945. у пракси су демонстрирали своју одлучност да са СССР-ом изграде економске односе првог реда. Та одлучност је и спроведена у дело са 60,1% удела СССР-а у укупној размени са иностранством.³⁹

37 Исто, 12-21; *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948 i 1949. godinu.*

38 АЈ, Комисија за привреду Централног комитета Савеза комуниста Југославије (КПЦКСК), 507/XI-1/13, Основни принципи наше индустријске политике и планирања у привреди, II део – Генерална линија наше индустријске политике, 15-16.

39 АЈ, Савезна планска комисија (СПК), 41-113-201, Привредна сарадња подунавско-балканских земаља (31. октобар 1945. године), 1.

Табела 1: Спољнотрговинска размена Југославије са државама совјетске сфере од 1945. до априла 1947. године (у 1.000 динара)⁴⁰

Спољнотрговински партнер	Удео у укупној југословенској трговини са иностранством	Извоз	Увоз	Платни биланс
Албанија	0,6%	8.426	16.805	-8.379
Бугарска	4,3%	101.112	307.094	-205.982
Мађарска	4,3%	254.931	306.458	-51.527
НДР	1,8%	233.290	415.349	-182.059
Пољска	2,7%	169.687	224.957	-55.270
Румунија	3,1%	58.411	271.134	-212.723
СССР	37,4%	1.936.524	1.532.925	+403.599
Чехословачка	14,2%	1.273.344	806.043	+467.301

Почетак 1946. разграно је послове међу савезницима. Југословенска страна је са стабилизацијом система кренула у привредну „офанзиву“, набавке су плански систематизоване у складу са најважнијим потребама, а министарство трговине и снабдевања се трудило да преко својих представништава у иностранству реализује требовања. Југословенски стручњаци почели су да откривају до тада југословенском тржишту слабо знану совјетску технологију. Кренуле су и прве делегације инжењера пут Совјетског Савеза да се ближе упознају са совјетским достигнућима на том пољу.⁴¹ Према списку извршених набавки током прва два квартала 1946. године, уочава се да су предмети увоза у више од 90% случајева биле сировине, полуфабрикати, готови производи хемијске индустрије као што су ми-

40 Табела је израђена према подацима из: *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948 i 1949. godinu.*

41 АЈ, МИФНРЈ, 17-117-118, Увоз из СССР (21. фебруар 1946. године).

нерална и вештачка ђубрива и лекови, производи лаке индустрије, школска помагала, лабораторије, културни, школски и научни филмови, док су од машина предњачили уређаји као што су електричне тестере, камере, фотоапарати и др. Разлог за мали увоз совјетских машина може се објаснити у предратном доминантном ослонцу на срењоевропску (немачку) технолошку базу, па у складу са тим и навикама које су југословенски инжењери изградили радећи на немачким, чехословачким и аустријским машинама.⁴² У испорукама које су закључене на основу трговинског споразума из јуна 1946. године, такође није било битнијих измена, што јасно сведочи не само о технолошким разликама већ и великим делом о огромним унутрашњим потребама које је захтевала обнова СССР-а.⁴³

Јужни сусед, Албанија, споро је напредовала у остваривању економског програма који је зацртан још пре завршетка рата. Тек после Петог пленума ЦК КПА видљиво је убрзање у процесу стварања државног сектора привреде. Почело је спровођење конфискација имовине на првом месту трговаца, под паролом борбе против „капиталистичке експлоатације“, а све то у земљи у коју капиталистички друштвени односи готово да нису ни продрли и која је живела под стегом архаичних племенских и феудалних односа. Од имовине албанских трговаца стваране су потрошачке задруге ради организовања рационалније расподеле путем тачкица, а слободно тржиште је „угушено“ завођењем цена административним путем. Аграрна реформа је каснила, а био је подељен тек мањи део земље предвиђен реформом. Мере које су се спроводиле у Албанији пролећа 1946. у Југославији су спроведене годину дана раније.⁴⁴

Потписивање трговинског споразума у мају 1946. подигло је економске односе на виши ниво. Курс позитивне сарадње учвршћен је посетом Енвера Хоџе Београду, где су 1. јула потписани споразуми о привредној сарадњи, плаћањима и кредитима. Постигнутим споразумима Југославија је преузела обавезу да ће помоћи привредни развој Албаније пружањем техничке помоћи, слањем стручњака и

42 АЈ, МИФНРЈ, 17-117-118, Спецификације испоручене робе у 1946. години.

43 ДАМСПРС, 1946, ПА, СССР, ф. 78, 15486, Споразум о робном кредиту влада ФНРЈ и СССР (8. јун 1946. године), 251.

44 ДАМСПРС, 1946, ПА, Албанија, ф. 2, 4824, Извештај привредно-конзуларног одељења југословенске амбасаде у Тирани (2. мај 1946. године).

школовањем, односно обуком албанских кадрова разних профила у југословенским школама и фабрикама. Уговорен је и кредит којим је Југославија дала могућност Албанији да купи машине и опрему у Југославији. На организационом нивоу сарадња је обogaћена формирањем југословенско-албанских мешовитих привредних друштава, чиме се опонашао привредни модел сарадње који је успостављен између СССР-а и ФНРЈ.⁴⁵

Током преговора хитно решење је изискивало питање утврђивања паритета између динара и албанске франке. Решавање је „кочила“ албанска страна, јер није пристајала да прихвати нижу вредност франке због тога што би то повећало трошкове издржавања студената у Југославији. Са друге стране, ситуација у Албанији била је тешка, па је влада планирала валутну реформу повлачењем старе и пуштањем нове франке у оптицај.⁴⁶ Замена новца је трајала од 15. до 24. јула и утврђен је паритет у односу франке према динару на 1:16,34, а курс је утврђен на основу откупне цене за злато нове франке и динара. Даља сарадња огледала се у великој помоћи коју је Југославија пружала Албанији. Албанији су испоручиване нове фабрике, поправљане старе, започети су заједнички пројекти за градњу железница и електрификацију земље.⁴⁷ Незапамћене поплаве које су погодиле Албанију крајем октобра причиниле су огромну штету, а прву помоћ пострадалима упутила је управо Југославија, која је послала 20 хиљада тона пшенице и 52 милиона динара

45 Slavković, „Jugoslovensko-albanski ekonomski odnosi“, 135–136. - Улога тих друштава била је да воде рачуна о размени робе, експлоатацији албанског рудног богатства и нормалном функционисању транспорта. Тада су основани Друштво за градњу и експлоатацију железница, Друштво за екстракцију и производњу нафте, Друштво за истраживање рудника, за експлоатацију и обраду руде, Друштво за електрификацију, Друштво за поморску пловидбу, Трговачко друштво за увоз и извоз, Албанско-југословенска банка. Ова мешовита друштва имала су управни одбор од осам чланова и надзорни одбор од четири члана, а број чланова био је распоређен сходно унетом капиталу, односно 50:50 у овом случају. Седиште већине друштава било је у Тирани, а где то није било могуће, седиште се налазило у Београду. Рок трајања сваког друштва био је омеђен на тридесет година и то време се могло пролонгирати на периоде од пет година, а албанска влада је по истеку тридесет година могла да откупи југословенски део капитала. Друштво се могло ликвидирати и пре договореног рока уколико би то две стране усагласиле. Исто.

46 ДАМСПРС, 1946, ПА, Албанија, ф. 2, 4824, Извештај привредно-конзуларног одељења југословенске амбасаде у Тирани (2. мај 1946. године).

47 Slavković, „Jugoslovensko-albanski ekonomski odnosi“, 137.

у роби. Крајем наредног месеца у Београду су потписани споразуми о усклађивању привредних планова, о царинској унији и изједначавању валута између две земље. Овим чином направљен је „последњи корак“ ка прикључењу Албаније Југославији. Унификацијом на пољу економије, Југославија је хтела да консолидује албанску привреду, да је учини ефикаснијом кроз интеграцију у сопствени привредни организам. Стога, преовладао је став међу албанским руководством да ће, уз помоћ ФНРЈ, плански развитак на заједничкој платформи уништити „капиталистичку економију, остатке феудализма и све друге запрехе које коче правилан развитак наше земље“.⁴⁸

Док је однос са Албанијом био оптерећен заосталошћу њене целокупне привредне структуре, дотле је проблем са Чехословачком и Пољском био одређен великим губицима које је радништво тих земаља претрпело. У Чехословачкој је исељавање Немаца оставило велике последице, док је у Пољској страдање милиона Јевреја и Пољака нанело индустрији и рударству тешко надокнадив губитак квалификованог радништва. Чехословачко рударство је нарочито патило од недостатка професионалних рудара, па се држава потрудила да „врбује“ Чехе и Словаке који су пре рата отишли на рад у белгијске руднике.⁴⁹ И поред ових недостатака, Чехословачка је кренула да испоручује договорених 60 хиљада тона кокса и 23 хиљаде тона угља железницом преко Мађарске.⁵⁰ Крајем јануара 1946. дошло је до првог инцидента у Мађарској. Приликом заустављања воза на станици Кашкунхалаш, једно униформисано лице почело је да „скида“ угаљ са вагона. Југословенски војници који су осигуравали транспорт применили су физичку силу да спрече крађу угља и том приликом дошло је до сукоба са представницима мађарских власти.⁵¹

48 Branko Petranović, *Balkanska federacija 1943-1948*, (Beograd: IKP Zaslona, 1991), 156-162.

49 ДАМСПРС, 1946, ПА, Чехословачка, ф. 18, 7729, Извештај амбасаде у Прагу о ситуацији у Чехословачкој за месец април-мај (1946. година), 68-71; ДАМСПРС, 1946, ПА, Чехословачка, ф. 73, 9627, Извештај амбасаде у Варшави о ситуацији у Пољској за месец април-мај (1946. година), 450-451.

50 ДАМСПРС, 1946, ПА, Чехословачка, ф. 18, 5110, Реферат инжењера Буље Министарству индустрије, помоћнику министра Б. Златарића (4. април 1946. године), 268-273.

51 ДАМСПРС, 1946, ПА, Чехословачка, ф. 18, 1330, Извештај о инциденту приликом транзита угља кроз Мађарску (12. фебруар 1946. године), 217. - Овај случај није био усамљен, јер су овакви инциденти били опште место те зиме (1945/46). Енергетска криза у Мађарској, коју је изазвала недовољна продукција угља и совјетска „наплата“ ратног дуга, довела је до обуставе грејања у Будимпешти и осталим градовима који су се налазили на траси пруге која се из средње Европе

Поред ових проблема са транспортом сировина који су обе- лежили зиму првих месеци 1946, Југославија је уз погонски мате- ријал из Чехословачке увозила исте ствари као и 1945. али уз прили- чан број нових поруџбина и то у знатно већем обиму. Списак набавки који је проистекао из ванредних набавки и трговинског споразума јасно сведочи шта је ФНРЈ увозила од средине 1946. године. Преов- лађивали су производи машинског сектора са 67,8%, а потом следе производи стакларске индустрије са 19,6%, топионичког сектора са 6,5%, хемијског 5,5% и пољопривредног 0,6%. Из машинског секто- ра, који је сходно ситуацији у којој се налазила држава био најваж- нији, највише средстава издвајано је за набавку машина алатљика с прибором за металну индустрију и школске радионице, машина и уређаја за прехранбену и текстилну индустрију, багера, дизали- ца, бетонских мешалица, камиона и аутомобила. Југославија је у Че- хословачку извозила руде, дуван, остале пољопривредне производе, а у првом реду воће, коже домаћих и дивљих животиња, дрвну грађу, вино и ракију.⁵²

Размена са Пољском, поред поменутих кокса и угља, обухвата- ла је увоз деривата хемијске индустрије, полуфабрикате металне ин- дустрије и разна уља за подмазивање. Извоз у Пољску је обухватао кон- центрате руда цинка, олова, хрома, магнезита, руду бакра и антимона, живу, екстракте за штављење кожа, дуван – „црна вирџинија“ из Војво-

---

преко Мађарске спуштала на југ до Београда и даље ка Солуну и Истанбулу. Приликом стајања југословенских композиција на мађарским станицама ради одмора и окрепљења стражара, југословенски војници који су обезбеђивали вагоне водили су праве мале битке, некада и са стотинама мађарских грађана, нелибећи се да отворе ватру на њих. То је доводило до беса „промрзле“ масе, која је у тако безнадежној ситуацији покушавала и да линчује малобројну оружану пратњу вагона који су натоварени угљем из Пољске и Чехословачке отпремани за Југославију. Мађарска влада је на ово оштро протестовала, захтевајући хитно укидање оружане пратње, а југословенско негодовање подгревали су велики проблеми са недовољним количинама погонских сировина код куће. И на све то су поједине композиције натоварене коксом и различитим врстама угља долазиле потпуно испражњене, што је био директан удар на нормално функционисање индустрије. ДАМСПРС, 1946, ПА, Југославија, ф. 44, 3547, Извештај начелника међународног транспортног одељења А. Чапера МИП (29. март 1946. године), 247.

52 АЈ, МИФНРЈ, 17–118–119, Списак набавки у Чехословачкој за јул–децембар 1946. године; ДАМСПРС, 1946, ПА, Чехословачка, ф. 18, 11871, Извозне листе из Чехословачке и Југославије (30. септембар 1946. године), 342–349; Слободан Селинић, „Југословенско-чехословачки односи 1945–1955“, *Југославија у хладном рату*, ур. Александар Животић, (Београд: ИНИС, 2010), 159.

дине и „оријентал“ из Македоније, као и зачинско биље. Пољска страна се претежно интересовала за сировине, дуван и зачинско биље.⁵³

Суседна Бугарска је већ на почетку године почела да условљава свој даљи извоз у Југославију вишим ценама. Народна банка Бугарске је потом обуставила кредитирање југословенског транзита кроз Бугарску, а од марта до маја 1946. транзит готово да је и престао да се обавља. Стање је убрзо поправљено интервенцијом југословенске владе, која је подупрла гаранције Индустријске банке, на шта је бугарска страна одговорила одобравањем новог кредита од 250 милиона лева. Проблеми у трговини наилазили су на готово свакодневна негодовања југословенске стране због честог бугарског изигравања уговорених производних стандарда. Тако је приликом куповине 10 хиљада буради у Бугарској југословенски контролор прегледао и маркирао исправну бурад која је требало да буде отпремљена, да би у току ноћи ознаке са исправних биле премештене на неисправну, чиме је онемогућен извоз 40% уговорене испоруке. Ове проблеме две државе су настојале да реше трговинским споразумом потписаним 15. јула у Београду. Међутим, Бугарска је споразум испунила само делимично, настављајући са субјективним тумачењем уговорених обавеза. То се одражавало кроз слање робе која квалитативно није одговарала условима уговора, затим испорукама робе Југословенској армији, која је претходним решењем бугарске владе означена као „гратис“, а која је пак потом оспоравана као бесплатна и накнадно уношена у салдо, те на крају ситним шпекулацијама по питању уговорених цена.⁵⁴

За разлику од Бугарске, размена са Румунијом, и поред кашњења југословенских испорука, текла је без већих потешкоћа. Југославија је била зависна од производа румунске нафтне индустрије, па је на све начине покушавала да одржи добар однос са овом суседном земљом, за шта је румунска страна имала пуно разумевања, свесна да ни њене спољнотрговинске фирме не функционишу у најбољем реду.⁵⁵ Са Мађарском је последњих дана децембра 1946. склопљен тр-

53 ДАМСПРС, 1946, ПА, Пољска, ф. 73, 8953, Извозне листе из Пољске и Југославије (18. јануара 1946. године), 531-532.

54 ДАМСПРС, 1946, ПА, Бугарска, ф. 15, 14158, Преглед економске сарадње Бугарска-Југославија од маја 1945. године до новембра 1946. године (новембар 1946. године), 503-506.

55 ДАМСПРС, 1946, ПА, Румунија, ф. 76, 11665, Споразум о неробним плаћањима са Румунијом (2. октобра 1946. године), 430-431; АЈ, Министарство спољне трго-

говински споразум који није третирао реституције и репарације, већ редовну трговинску размену. Уговор је почео да се спроводи тек почетком 1947. године. Југославија је могла да понуди стандардне производе своје привреде, као што су руде, грађевински материјал, сировине за хемијску индустрију, техничко дрво и дрво за огрев, коже од домаћих и дивљих животиња. Са друге стране, Мађарска је нудила у висини југословенског извоза разне фармацеутске и ветеринарске производе, полуфабрикате металне индустрије, грађевински материјал, машине за грађевинску, дрвну и текстилну индустрију, машине за рударство и пољопривреду, локомотиве, дизел агрегате и генераторе за хидроцентралне са роком испоруке за оне са највећим капацитетом до 1949. Производи електротехничке индустрије били су доминантан сегмент извоза који је Мађарска требало да испоручи Југославији у наредних неколико година.⁵⁶

Табела 2: Југословенски извоз и увоз – десет најпрометнијих артикала (1945–1947)⁵⁷

Трговински партнер Југославије	Југословенски извоз	Југословенски увоз
Бугарска	кукуруз; воћне прерађевине; усолјена морска риба; бакар сулфат; храстов, кестенов и смреков екстракт; ексери; цигарет папир; каустична сода; јестива биљна уља; кудељина кучина	пшеница; пасуљ; семе шећерне репе; семе поврћа и зачина; приплодне свиње; конзервирано месо; дуван у листу; камени угаљ; сирова нафта; морска и камена со
Мађарска	остало огревно дрво; телефонски и телеграфски стубови; резана грађа четинара; каустична сода; натријум карбонат; храстов, кестенов и смреков екстракт; железна руда; бакар блистер; рафинирано олово; јамско дрво четинара	пасуљ; камени угаљ; бензин; плинска уља; шамотне опеке; железничке шине и прибор; црни лимови; бушилице; делови парних локомотива; специјални прекидачи и осигурачи, релеји и др. уређаји; електрични упаљачи

вине Владе ФНРЈ (МСТВФНРЈ), 9–6–4, Реферат о извршењу трговинског споразума са Румунијом (19. октобар 1946. године).

56 ДАМСПРС, 1946, ПА, Мађарска, ф. 56, 15538, Споразум о робној размени између ФНРЈ и Републике Мађарске (23. децембра 1946. године), 8–15.

57 Табела је израђена према подацима из: *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948 i 1949. godinu.*

ДР Немачка	качкаваљ, пекмез од шљива; паштета; конзервирана риба; производи од шећера; ракија од шљиве; ликери; цигарете; храстов, кестенов и смреков екстракт; рафинирано олово	приплодни пастуви и кобиле; семе шећерне репе; синтетичка гума; конструктивно високо легиран челик; алат за индустрију и занатство; аутомобили лаки и средњи; машине и уређаји за лаку индустрију; дробилице, мешалице и др. машине за обраду бетона и камена; апарати за покретање, регулатори и отпорници; телефонске централе, фотоапарати, писаће машине
Пољска	суве шљиве; дуван у листу; кудељина кучина; храстов, кестенов и смреков екстракт; цигарет папир; пиритна руда; оловни концентрат; цинков концентрат; бакар блистер; антимон регулус	тканине вунене за мушка одела; камени угаљ; плински угаљ; металургијски кокс; бетонски челик; црни лимови; жица ваљана обична; ротациони папир; катран каменог угља; жица челична вучена црна
Румунија	кукуруз; црева сољена и сува; усољена морска риба; конзервирана морска риба; калцијум карбид; храстов, кестенов и смреков екстракт; цигарет папир; остали папир; опијум	фармацеутске сировине; сирова нафта; петролеум; бензин; плинска уља; уља за ложење; моторна и ауто уља; ковачке масти, коломасти и битуменске масти; битумен; морска и камена со
СССР	суве шљиве; вино; вински дестилат; шпиритус; дуван у листу; паркети; кудеља; оловни концентрат; бакар блистер; рафинирано олово	пшеница; сирови памук; непрана вуна; небојена целулоза; ротациони папир; металургијски кокс; бензин; шипкасти челик; плинска уља; петролеум
Чехословачка	свеже јабуке; семе сунцокрета; суве шљиве; суве вишње; вино; дуван у листу; цигарете; рафинирано олово; бакар блистер; пиритна руда	аутоматске телефонске централе; машински делови; ваљци и машине за набијање путева; вршалице; глодалице; машине и уређаји за инд. шећера; уређаји за вађење и прераду угља; индустријски мотори; парни котлови; вагони; камиони; металургијски кокс; полуфабрикати

Крај 1946. није битније изменио укупну спољнотрговинску сарадњу са СССР-ом и земљама „народне демократије“. Удео размене који су ове државе заузимале у укупној југословенској размени са иностранством пао је за свега 7,9% у 1946. години, са 78,3% на 70,4%. Совјетски Савез није више био доминантан спољнотрговински партнер, јер је размена са њим у односу на укупну размену коју је ФНРЈ остваривала са светом готово преполовљена и износила је

32,5%. Вредност размене гледано у динарима забележила је раст за 97%, па је тако дефицит у међусобној размени из претходне године поравњан и Југославија је забележила спољнотрговински суфицит у размени од 556 милиона динара. Током боравка потпредседника владе ФНРЈ Едварда Кардеља у Москви априла 1947, приликом које је водио разговоре лично са Ј. В. Стаљином, изражена је жеља да се обим трговинске сарадње повећа за 60%. Посета се одвијала пред сам почетак спровођења првог петогодишњег плана и она је заправо била напор југословенске стране да издејствује помоћ СССР-а за потребе индустријализације земље. Стаљин је том приликом обећао помоћ у изградњи нафтне индустрије, металургије и војне индустрије, као и помоћ у стручном кадру. У разговору се, на југословенско инсистирање, потегло питање мешовитих друштава, а Стаљин је том приликом истакао: „Не сматрате ли ви да не би требало формирати мешовита друштва, јер по свему судећи, она нису подесна за вас. (Не чекајући одговор додао је): А како би било да уопште не формирамо мешовита друштва, већ да помогнемо, да вам дамо један алуминијумски завод, један металургијски завод, и да вас помогнемо у добијању и преради нафте. Не, није добра форма сарадње преко мешовитих друштава са савезничком и пријатељском земљом, као што је Југославија. Увек би ту долазило до неслагања, до размимомилажења, у неку руку би трпела и независност саме земље и кварили би се пријатељски односи. Таква друштва су подесна за сателитске земље“. Стаљин је овим речима јасно одредио значај Југославије и њен статус у очима совјетског државног руководства, као и најподеснију форму заједничке сарадње. Совјетска страна је том приликом изразила спремност да Југославији пружи помоћ кроз давање повољних кредита за набавке опреме.⁵⁸

Трговина са Чехословачком доживела је огроман раст, а обим размене 1946. у односу на 1945. годину повећан је за 41 пут, са 25 милиона на 1,025 милијарди динара, а југословенски суфицит достигао је 434 милиона динара. Преговори вођени са чехословачким гигантима око набавке машина и инсталација почели су да се реализују, а Чехословачка је постала друго по важности извозно тржиште за југословенску привреду.⁵⁹ Међусобни трговински односи уздигнути су на виши ниво Споразумом о инвестиционим испорукама, скло-

58 Aleksandar Životić i Ljubodrag Dimić, *Napukli monolit, Jugoslavija i svet 1942–1948*, (Beograd: Архипелаг, Службени гласник, 2012), 461–470.

59 *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948 i 1949. godinu.*

пљеним 25. фебруара 1947, а овај петогодишњи споразум био је израз најтешње форме сарадње, који је према својој важности превазилазио класичне трговинске споразуме. ФНРЈ је закључењем овог споразума чврсто осигурала прилив средстава потребних за предстојећу петогодишњу индустријализацију земље.⁶⁰ Од осталих земаља Пољска је заузимала 5%, Румунија 4,75%, Мађарска 3,55%, Бугарска 3% укупне југословенске размене са иностранством, док је албански удео овога пута био испод 0,1%. Са Пољском је вредност међусобне размене, захваљујући нормализацији саобраћајних прилика, повећана 519 пута, Румунијом 1,7 пута, Мађарском 2,6 пута, а са све три земље подвучени салдо показивао је дефицит у размени. Са друге стране, трговина са Бугарском пала је за 14,5%, чему је узрок највероватније негативан став бугарске стране према дотадашњим југословенским испорукама у Бугарску.⁶¹ Економски односи са Албанијом, узимајући у обзир остале земље совјетске сфере, били су малог домета, а разлог за то лежао је у готово никаквим извозним потенцијалима најнеразвијеније државе у Европи.⁶² До априла 1947. успешно су успостављене и разгранате трговинске везе са овим државама, а испитане су и могућности у погледу проширења сарадње. Привредна структура диктирала је могућности размене, а Југославија је као аграрна држава највећи обим сарадње природно остваривала са индустријски развијеним земљама Источног блока, СССР-ом и Чехословачком, док је са осталим државама покушавала да уз добре политичке односе, гради и што чвршће економске везе.⁶³

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Југославије: Фонд 836, Канцеларија маршала Југославије (КМЈ); Фонд 507, Комисија за привреду Централног комитета Савеза комуниста Југославије; Фонд 17, Министарство индустрије ФНРЈ; Фонд 9, Министарство спољне трговине Владе ФНРЈ; Фонд 41, Савезна планска комисија.

60 Борба, 26. фебруар 1947; Slobodan Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945-1955*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010), 135-143.

61 *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948 i 1949. godinu.*

62 АЈ, МСТВФНРЈ, 9-5-4, Одељење за трговинске споразуме, Албанија.

63 Enes Milak, „Spoljnotrgovinski odnosi Jugoslavije 1945-1948“, *Balkan posle Drugog svetskog rata*, zbornik radova sa naučnog skupa, (Beograd, 1996), 175-180.

- Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије. 1945–1946: Политичка архива (ПА), Албанија, Бугарска, Чехословачка, Пољска, Румунија, САД, СССР.

Штампа и периодица

- Борба, 1947. година.
- *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1954.
- *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948 i 1949. godinu*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1953.

Литература

- Berend, Ivan T. *Ekonomska istorija Evrope u XX veku, Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije*. Beograd: Arhipelag, 2009.
- Денда, Далибор. „Војни фактор и изградња фабрике аутомобила у Краљевини Југославији“. *Токови историје* 3–4/2008.
- Кремптон, Џ. Ричард. *Балкан после Другог светског рата*. Београд: Clio, 2003.
- Dimić, Ljubodrag. *Jugoslavija i Hladni rat, Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*. Beograd: Arhipelag, 2014.
- Dragišić, Petar. *Jugoslovensko-bugarski odnosi 1944–1949*. Beograd: INIS, 2007.
- Mazover, Mark. *Mračni kontinent, Evropa u dvadesetom veku*. Beograd: Arhipelag, 2011.
- Milak, Enes. „Spoljnotrgovinski odnosi Jugoslavije 1945–1948“. *Balkan posle Drugog svetskog rata, zbornik radova sa naučnog skupa*, 175–180. Beograd: 1996.
- Нинковић, Момир. „Успостављање и одвијање редовних економских односа између Југославије и Совјетског Савеза 1945. године“. *1945. крај или нови почетак?*, зборник радова, ур. Зоран Јањетовић, 498–525. Београд: ИНИС, Музеј жртва геноцида, 2016.
- Obradović, Marija. „*Narodna demokratija*“ u Jugoslaviji 1945–1952. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1995.
- Пантев, Андреј и други. *Историја Бугарске*. Београд: Clio, 2008.
- Pertot, Vladimir. *Ekonomika međunarodne razmjene Jugoslavije, Analiza razdoblja između 1919. i 1968. godine*. I–II, Zagreb: Informator, 1971.
- Petranović, Branko. *Balkanska federacija 1943–1948*. Beograd: IKP Zaslon, 1991.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988, Narodnooslobodilački rat i revolucija 1941–1945*. Beograd: Nolit, 1988.
- Петрановић, Бранко. *Југославија на размеђу (1945–1950)*. Подгорица: ЦАНУ, 1998.

- Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.
- Petranović, Branko, Sava Dautović. *Jugoslavija, velike sile i balkanske zemlje 1945–1948, Iskustvo „narodne demokratije“ kao partijske države*. Beograd: Istorijski institut Crne Gore, 1994.
- Popović, B. Nikola. *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1988.
- Selinić, Slobodan. *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010.
- Селинић, Слободан. „Југословенско-чехословачки односи 1945–1955“. *Југославија у хладном рату*, ур. Александар Животић, 149–181. Београд: ИНИС, 2010.
- Селинић, Слободан. „Старо савезништво и нова искушења: југословенско-чехословачки односи 1945–1948“. *1945. крај или нови почетак?*, зборник радова, ур. Зоран Јањетовић, 557–576. Београд: ИНИС, Музеј жртва геноцида, 2016.
- Селинић, Слободан. „Југославија, СССР и источноевропске земље 1944–1948“. *Ослобођење Београда 1944. године*, зборник радова, ур. Александар Животић, 393–418. Београд: ИНИС, 2010.
- Slavković, Božica. „Jugoslovensko-albanski ekonomski odnosi 1945–1948. Planovi i saradnja“. *Istorija 20. veka 1/2012*.
- Волокитина, Татьяна В., Мурашко П. Галина, Носкова Ф. Альбина. *Народная демократия: миф или реальность? Общественно-политические процессы в Восточной Европе 1944–1948. гг.* Москва: Наука, 1993.
- Životić, Aleksandar, Ljubodrag Dimić. *Napukli monolit, Jugoslavija i svet 1942–1948*. Beograd: Архипелаг, Службени гласник, 2012.
- Животић, Александар. *Југославија, Албанија и велике силе*. Београд: Архипелаг, 2011.

Summary

Aleksandar Rakonjac

Restoration of Old and Establishment of New Trade Relations (1945-1947) - Yugoslavia, USSR and 'People's Democracy' States

Abstract: This paper will show the establishment of economic relations between Yugoslavia and the Soviet Union and the countries that immediately after the Second World War entered the immediate Soviet sphere of influence. During the first post-war years, while the whole Europe was in the process of economic reconstruction, Yugoslavia endeavoured to restore bilateral trade agreements with its pre-war partners. As a part of the overall economic relations with the world, the ideological affinity with the USSR and the countries of "people's democracy" determined the path of Yugoslav post-war economic cooperation. Large trade reorientation towards the east, coupled with the daily economic difficulties, dictated the specific form of foreign exchange that took place through the clearing.

Key words: Yugoslavia, USSR, "people's democracy" states, trade relations, clearing

In May 1945, the end of World War II put the European governments before the task of redefining relations, and one of the major issues in post-war Europe was the restoration of pre-war trade relations. Radical political changes in Yugoslavia dictated a new direction in the cooperation with the world, both political and economic. Yugoslavia, under the rule of communists, was in the process of reconstruction of economic capacities. The political situation in the country caused Yugoslavia to establish stronger economic ties with a political and ideological ally, the Soviet Union, as well as with the countries that have gravitated within the Soviet orbit. A characteristic of these relations was linked to the post-war economic difficulties and took place through the clearing of exchange that has been defined by previously determined annual trade agreements.